

HIDAS JUDIT

VIRTUÁLIS VILÁGTEREMTÉS JAPÁNBAN

A tanulmány célja, hogy rámutasson azokra a drasztikus változásokra, amelyeknek az utóbbi egy-két évtizedben tanúi lehetünk a japán társadalmi és személyközi kommunikációban. Az okok között megemlítendőek olyan tényezők, mint a megváltozott társadalmi érintkezési normák, az értékekben bekövetkezett átalakulások és általánosságban a globalizáció hatása. A kommunikációban végbemenő változások eredőit a társadalmi folyamatok mellett a technológiai lehetőségek minőségi és mennyiségi kiszélesedésében kell keresnünk. Rámutatunk azokra a nemzeti és kulturális sajátosságokra, amelyek a globalizáció közepette érvényesülnek. A megváltozott, illetve az átalakulóban lévő érintkezési viselkedésminták terjedési sebességét, intenzitását és társadalmi hozadékát is érinti a tanulmány.

A bizonyítási kényszer motiválta gazdasági előretörés

■ A japán nép közel 2500 éves történelme során egyetlenegyszer sem szenvedett háborús vereséget: Japán egészen 1945-ig szilárdan hitt legyőzhetetlenségében – amit a háború alatt elért hadi sikerei is rendre visszaigazoltak – egészen a háború végjátékáig, amit a Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák pusztítása jelentett. Japán ekkor összeomlott – nemcsak hadi és gazdasági, hanem társadalomlélektani értelemben is. A vereség szegényét a társadalom mind a mai időkig nem dolgozta fel maradéktalanul: még mindig gyakran illetik magukat önmagukról szólva a „mi, a háborút veszített ország” kifejezéssel.

Az egyik megoldás az
alkohol, a másik
a virtuális világ.

A megrendült önbizalmat a japán nép minden erejével igyekezett visszanyerni. A bizonyítási késztetés azonban a hadszíntérről áttevődött a gazdaság területére. A japán gazdaság és társadalom szinte hihetetlen gyorsasággal talpra állt, és pár évtizeden belül az ország olyan gazdasági növekedést produkált, melynek az elemzők csodájára jártak. A csoda annál is inkább látványos volt, mert a felfutás egyrészt rendkívül rövid idő alatt zajlott le, másrészt egy ásványi kincsekben és természeti erőforrásokban kifejezetten szegény ország nyújtott olyan gazdasági teljesítményt, amely a világ vezető gazdaságai közé emelte, harmadrészt a gazdasági felemelkedés olyan technológiai fejlődéssel társult, amely önmagában is páratlan minőségi eredményeket produkált. Az 1980-as évekre Japán lett a „bezzegország”, ahová a világ minden részéből özönlöttek az elemzők és megfigyelők, hogy eltanulják a japánok titkát (Vogel 1979). A japán menedzsment és annak alkalmazási technikái a világ üzleti képzőhelyeinek kötelező stúdiumává léptek elő (Morita 1986), a japán oktatási rendszer – amely mögött a siker egyik kulcsát sejtették a társadalomkutatók – az egyik nemzetközileg leginkább elemzett területté vált (Hidasi 1993). Csakhogy már akkoriban is sokakban felmerültek a kétségek, hogy ez a felfokozott teljesítményhajszolás vajon meddig folytatható. Az, hogy a társadalom milyen nagy árat fizetett ezekért a sikerekért, csak a későbbi évtizedekben vált világossá (Hidasi 2003).

A gazdaság 1989-ben érkezett el a csúcspontra: a Nikkei-index elérte a 38 915 értéket. A látványos növekedés azonban az úgynevezett „buborék” szétpattanása után megtorpant. Sok helyi elemző némi keserőséggel „elveszett évtized”-nek nevezte ezt az 1990-es évektől kezdődő, hosszan elhúzódó recessziós időszakot. A 21. század fordulójára az elbizonytalanodás, a gazdasági és társadalmi problémák halmozódása és a politikai korrupciós botrányok szaporodása a közhangulat romlásához vezetett. A fukuyamai értelemben vett „társadalmi tőke” (Fukuyama 2000. 32–36.) zsugorodásának lehettünk tanúi, ennek összes klasszikus tünetével. A japán társadalom tehát felfokozott várakozásokkal tekintett a 21. század elé.

A recesszió azonban hosszabbnak és mélyebbnek bizonyult, mint hitték, és számos súlyos következménnyel járt: az ingatlanpiac összeomlott, a banki kölcsönök bedőltek, kialakult a „bad loans” (rossz hitelek), vagyis a „non-performing loans” (nem teljesítő hitelek) megjelenésével fémjelzett pénzügyi krízis, és jelentkeztek azok a szerkezeti problémák, amelyek menthetetlenül elvezettek a foglalkoztatási filozófia és gyakorlat átalakulásához, megjelent a munkanélküliség, kiderültek a társadalombiztosítási rendszer hiányosságai, és a bankkonszolidációs kísérletek ellenére nyilvánvalóvá váltak a privatizációs kényszerek. Ez a gazdasági recesszió a mélypontját 2003-ban érte el, amit a Nikkei-index 7600 pontra történő süllyedése jelzett.

A munkavállalók közül sokan érezték úgy, hogy hosszú évtizedek önfeláldozó életvitele, a megfeszített munka – amelynek gyümölcseit az anyagi felemelkedés és a kialakulóban lévő jólét jelentette – hiábavaló erőfeszítésnek bizonyult. A megingott egzisztenciális biztonság az alkalmazotti réteget az elbizonytalanodás és útkeresés állapotába taszította.

A tartós gazdasági recesszióból való kilábalás elhúzódásának egyik oka alighanem annak a társadalmi értékválságnak is tulajdonítható volt, amit szociálpszichológusok vizsgálatai is megerősítenek. Tény ugyanakkor az is, hogy a hosszan elhúzódó gazdasági recesszió következményei – a munkanélküliség növekedése, a szerkezeti átalakításból (*risutora*) adódó létbizonytalanság veszélyének fokozódása (cégek, gyárak felszámolása, munkahelyi elbocsátások, rövidített munkaidő, ami értelemszerűen jövedelemkiesést is jelent, stb.) – visszahatottak a hagyományos értékek megrendíthetetlenségébe vetett bizalomra, és értékválságot idéztek elő. Az emberek ugyanakkor az értékválság miatt bizonytalanná váltak, a hagyományos életmodellek-

be vetett hitük és bizalmuk megingott, ami menthetetlenül a társadalmi és a munkamorál lazulásába torkollott.

A társadalmi válság kialakulásának okai

■ Az egyik lehetséges ok az a feszültség, amit a Japán gazdasági felemelkedéséből adódó életforma-változás idézett elő. A társadalmi tudat nem tudta követni az anyagi gyarapodást. A családok ugyan kényelmesebb lakásokban, házakban kezdtek élni, de elvesztették a lakóhelyi, a szomszédi közösségek emberi kapcsolatokra, együttműködésre alapuló összetartását és biztonságát. A hatalmas lakóházakban az emberek sokszor még látásból is alig ismerik egymást. Az elidegenedés és az emberi kapcsolatok kiüresedése elmagányosítja a családokat és az egyéneket.

Számos hagyományosan japánnak tartott érték – kollektivizmus, önfeláldozás, önfegyelem, lojalitás stb. – változóban van. Egy sor a japán kultúrához kötődő sztereotípiák megdőlni látszik (Matsumoto 2002). Az új generáció már nem vallja magáénak azokat az értékeket, amelyek ez idáig a japán társadalom és kultúra sajátosságát jelentették, és amelyek egyúttal koherenciáját is alkották. A csoportszellem helyett az individualista értékek nyernek egyre nagyobb teret.

Azt a gazdasági biztonságot, amit korábban a nők számára csak a házassági kapcsolat nyújthatott, egyre több nő saját maga is elő tudja teremteni. A házasság intézménye alól tehát kicsúszott az eddig legszilárdabb kötőanyag – a gazdasági biztonság. Sok fiatal nő eleve nem kíván ilyen kockázatot vállalni: inkább marad továbbra is odahaza a szülői házban, éli a maga életét, keresetének jó részét önmagára költetheti. Míg korábban a társadalmi megítélés szankcionálta az egyedülálló nőket, manapság egyre liberálisabb a hozzáállás (Hidasi 2005).

Az értékrendben bekövetkező változásokban a generációs választóvonalak majdhogynem tisztán meghúzhatók. Nem a társadalom egészében, hanem a társadalom egy rétegében – a fiatalok között – indult el a változás, ami azt eredményezte, hogy akár ugyanazon a családon belül is gyökeresen ellentétes viselkedésminták figyelhetők meg: például a cégért önmagát és családját érdekeit feláldozó szorgos apa és sem tanulni, sem dolgozni nem akaró fia. A családját otthonában szorgoskodó anyja és a minden keresetét önmagára költő, gondtalanul élő lánya (Kingston 2004). Kiderült, hogy a munkájának élő alkalmazotti életpálya a felnövő generáció nagyobb része számára többé már nem vonzó perspektíva. A fiatalabb nemzedék életvitelében és szemléletében különböző módokon törekszik a hagyományos modell helyett valamilyen más szerepet kialakítani. Sokan pótcselekvésekbe menekülnek.

A digitális kor hatása a japán társadalom kommunikációjára

■ Japánban a technikai újdonságok iránti érdeklődés és fogékonyság világméretekben tekintve is kiemelkedő. Ennek számos oka van.

– A japán alapvetően kíváncsi és érdeklődő nép – tehát az akcelerálódó ütemben megjelenő technikai újdonságok bizton számíthatnak lelkes befogadó közönségre. Gondoljunk csak például a japán fényképezőgépek és általában a kamerák egykori nagy elterjedtségére: Japán nemcsak a legnagyobb előállító, hanem a leghálásabb fogyasztópiaca is volt a kameráknak – mindaddig, amíg ezeket a piacról más multimédiás technikák nem kezdték kiszorítani.

– A japán társadalom kifejezetten fogyasztói társadalom: gondolkodás és sajnálkozás nélkül dobják ki a régi modelleket, és cserélik újra. Ez ugyanúgy vonatkozik a gépkocsihasználatra (ebben a szférában a „forgási sebesség” a legmagasabb a világon: három évnél idősebb gépkocsikat alig látni Japánban az utakon), mint a háztartási

gépekre vagy a szórakoztató elektronikára. Ez nemcsak annak tulajdonítható, hogy a szűkös tárolási helyek nem teszik lehetővé a lejárt márkák őrzését, hanem annak is, hogy nincs hagyománya és kultúrája a feldozgatásnak, javításnak, bütykölésnek. Javítani valamit rendszerint sokkal drágább (ha egyáltalán van hely vagy szakember, aki értene hozzá), mint újonnan megvenni.

– A japán társadalmi viselkedési normák szerint elvárás a környezethez való alkalmazkodás: a mintakövetés imperatívusza kizárja azt, hogy bárki is egyénieskedéssel tűnjön ki társai közül. Ha egy iskolatársnak új mobiltelefonja van, akkor a többinek is az kell; ha a szomszédasszonyék új gépet vettek, akkor mi is veszünk; ha az évfolyamtársak új szoftvert installáltak, akkor mától mi is azt használjuk... Vagyis egy-egy új hardver vagy szoftver terjedési sebessége hihetetlen méreteket ölt: a japán felvevőpiac ilyen szempontból az egyik legkedvezőbb: csak azt kell elérni, hogy egyszer bekerüljön a fókuszba a tárgy vagy az eljárás (vö. „tipping point” – Gladwell 2000) –, azt követően már megállíthatatlan a kereslet... Vagyis az újdonságok piaci életrajza nagyon magas amplitúdójú ugyan, de amilyen magas, olyan rövid is – pillanatok alatt felválthatja egy másik újdonság.

– További faktorként megemlítenéd, hogy a japán közönség és társadalom az élő nyelvi és emberi kommunikáció mellett (és alkalmanként helyett is) mindig is nagy jelentőséget tulajdonított a *vizuális kommunikációnak*. Vagyis a verbalitás, azaz hangzó beszéd helyett (akár annak rovására is) a vizualitásban rejlő lehetőségeknek a kommunikáció szempontjából történő kiaknázása eleve fogékony talajra lel Japánban. Ennek az igénynek a kieléséhez a multimédiás megoldások és lehetőségek kitűnő terepet kínálnak. Elsősorban a mobiltelefonon, majd később az okostelefonokon való érintkezés lehetőségei új perspektívákat nyitottak a japán nyelvhasználók előtt: gyakorlatilag a hangzó beszéd kiiktatásával is megoldható az érintkezés. Az új médiakommunikáció részben így látszik pótolni az élő kommunikációs készség deficitjét Japánban.

A virtuális érintkezést támogató szociálpszichológiai faktorok

■ Az európai értelemben vett kommunikáció – amely köznapi jelentésében elsősorban szóbeli érintkezést jelent – Japánban mindig is sajátos módon zajlott és zajlik a mai napig is. Míg az európai értelemben vett kommunikáció egyik fő célja a valós gondolatok és érzelmek kifejezése, elmagyarázása és megbeszélése, a problémák és feszültségek kibeszélése, addig Japánban a kommunikáció más elvek szerint működik. Az őszinte kibeszélés, megbeszélés és átbeszélés helyett – ami az esetleges társadalmi vagy személyközi konfliktusok egyfajta oldását és terápiáját is jelenthetné – nagyobb hangsúlyt kap az elvárásoknak megfelelő fegyelmezett viselkedés. A harmónia az emberi érintkezés egyik alapvető rendező elve, amely mindenekelőtt a nyílt konfrontálódás elkerülésében manifesztálódik. A verbális konfliktus elkerülésének egyik módja Japánban az úgynevezett *honne/tatema*e dichotómiának az érvényesülésére alapozódik. A *honne* az, amit gondolok, amit érzek, a *tatema*e pedig az, amit kimondok, amit a valós érzelmeimből vagy gondolataimból a felszínre engedek jutni. Tehát nem érény az őszinte beszéd, a gondolatok leplezetlen megosztása – hanem sokkal inkább a tapintatos megfogalmazás, adott esetben akár az elhallgatás avagy a vélemény visszatartása számít annak. Ez a fajta kettősség nyilván belső lelki feszültségeket gerjeszt – amelyek levezetésére két mód kínálkozik. Az egyik megoldás az alkohol, a másik a virtuális világ. A japán vállalati alkalmazottak java része esténként nem azért italozik napi rendszerességgel munkatársaival, mert alkoholistá, hanem mert a japán felfogás szerint az italos állapot az egyetlen elfogadható mentség arra, hogy valaki ne a *tatema*e, hanem a *honne* szerint kommunikáljon. Az

ittasság következtében fellépő önkontroll hiánya ugyanis mentesít a társadalmi elvárás alól. Tehát az italos állapotban folytatott eszmecsere, vita, beszélgetés egyfajta kommunikációs szelep, amely révén kibeszélhetőek azok a szorongások, félelmek, fenntartások, amelyek kifejezésére józan állapotban a társadalmi elvárás miatt nincs lehetőség. A másik levezető szelep a virtuális világ.

Virtuális világok és magatartásminták

■ A virtuális világteremtésnek számos tárgyiasult formája és viselkedésmintája létezik és működik Japánban.

Egyik ilyen például az *o-taku* kultúra és egy egész erre épülő *o-taku* ipar, amelynek része az is, hogy az érintettek a való élettől eltávolodott fantáziaszerepekben és kosztümökben pózolván megszabadulnak a társadalmi kötöttségektől. Munka után, de sokszor munka helyett is szerepjátékokban (pincér, bandafőnök, táncosnő, baletina, rabló, diáklány, strici – akármilyen) élik ki frusztráltságukat, menekülnek egy más világba. Megelégedtek, hogy a társadalomban nem fejezhetik ki magukat szabadon, és ezért egy fantáziavilágba menekülnek.

De hasonló funkciókat tölthetnek be az internetes közösségi portálok is, ahol egyfajta álidentitást felvéve bárki társadalmi kötelezettségektől mentesen tetszése szerint nyilvánulhat meg, hiszen álnéven vagy egy fantáziaszerepben olyasmit is elmondhat, leírhat, kibeszélhet, amit egyébként nem tehetne meg. Vagyis a digitális kultúra szinte kínálja magát erre a fajta önkifejezésre – amivel gazdagon élnek is a japán felhasználók. Azaz a digitalizáció egyfajta sajátos „kommunikációs szelep”-ként is működik – amire minden jel szerint nagy társadalmi igény van.

Az internetnek sokan globálisan „kiegyenlítő”, a társadalmi esélyegyenlőség tekintetében homogenizáló funkciót jósoltak, ami azonban valójában nem valósult meg – állapította meg Ethan Zuckerman a TED Global (Technology Entertainment and Design) 2010 júliusában tartott konferencián Oxfordban. Az internet „képzeletbeli kozmopolitává” tesz bennünket, noha valójában azok a társadalmi csoportok, amelyek egymással az interneten keresztül tartják a kapcsolatot, a saját kis szűk körükben érintkeznek – többnyire olyanokkal, akikkel számos kérdésben hasonló nézeteket vallanak. Ahelyett, hogy kiszélesedne körülöttük a világ, azaz fogékonyabbá válnának újabb és szélesebb körből származó információk és ismeretek befogadására, azt fogadják be, amire eleve predisponáltak, és a neten érintkező társaiktól mintegy megerősítést és támogatást várnak és fogadnak be, ahelyett, hogy valódi értelemben nyitnának a világ felé. Noha elvileg kinyílt a pálya a világ bármely részéből érkező információ befogadására és elérésére egy-két kattintás által, statisztikák tanúsítják, hogy a netezők java része a hazai és a szűkebb közösséget érintő kérdésekre és hírekre fókuszál. Vagyis a világ gazdagabbik felén egyfajta „beszűkülés” érzékelhető a befogadási hajlandóság tekintetében – a lehetőség ugyan adott a szélesebb és sokszínűbb információ elérésére, de ezzel nem élnek. Az internetnek köszönhetően ugyan egyre több információ és adat áll rendelkezésre, de ennek a társadalmi tudat szintjén egyfajta „csömör” hozadéka is van: a közösségi portálokon fellép a „szűrő”, azaz filterfunkció mind a tematizálás, mind a résztvevői kör tekintetében. A kettő ugyanakkor összefügg: általában azok alkotnak netező közösséget, akik a tematika és a világszemlélet tekintetében társaknak érzik magukat. Nos, Japán, amely kétségen kívül a világ gazdagabbik feléhez tartozik, iskolapéldája a belterjes netezésnek – és ez különösen igaz az élő kommunikáció helyett az interneten történő kapcsolattartást preferáló fiatalabb nemzedék esetében. Ennek csak egyik oka az idegennyelvtudás hiánya: a közhiedelemmel ellentétben ugyanis a fiatal japán nemzedék általánosságban nem rendelkezik olyan idegen nyelvi ismeretekkel, ezen belül angol

nyelvismerettel sem, amely lehetővé tenné az érdemi kommunikációt akár csak a befogadás szintjén is – hogy a produkciós szintről ne is beszéljünk. A valós ok azonban társadalmi eredetű. A közösségi portálokat használó japán fiatalok java része iskolapéldája az orwelli attitűdnek: magányossá, elszigeteltté válnak, még kevesebbet találkoznak vagy kommunikálnak ismerőseikkel, barátaikkal, családjukkal, mint eddig, és bezárkóznak egy virtuális világba. Az ismerősi kör átalakul: az élő emberi kapcsolatok helyét átveszi a virtuális világban kialakított közösség – amelynek tagjaival jószerivel soha nem is találkoznak, és akikkel a való világtól eltávolodott mesterséges világban érintkeznek. Ennek legszélsőségesebb megnyilvánulása a *hikikomori* jelenség.

A serdülő életkortól jelentkező *hikikomori* jelenség jelenleg a japán társadalom egyik legégetőbb társadalmi problémája, amely hivatalosan közel egymillió, a valóságban akár két-három millió fiatalot is érint. A *hikikomori* szó maga bezárkózást, visszavonulást, befelé fordulást jelent. A fiatal ezekben az esetekben évekig vagy akár évtizedekig nem hajlandó sem kommunikálni, sem érintkezni családi környezetével és a külvilággal. Úgy vonul ki a társadalomból, hogy önmagát bezárja. A tipikus *hikikomori* fiatal visszavonul a szobájába, magára zárja az ajtót – és nem hajlandó kijönni. Sem kérésre, sem könyörgésre, sem fenyegetésre. Szobáját igyekszik úgy elhagyni, hogy a családból senkivel se kelljen találkoznia, azaz biológiai óráját átállítva éjjel somfordál ki lopva ételért a konyhába, majd visszatérve a nappalt besötétített szobában alvással, az ébrenléti szakaszokat pedig videojátékokkal, internetezéssel, jobb esetben olvasással tölti. Élő emberi kommunikációt nem folytat sem a családdal, sem barátokkal. A szakirodalom jegyez olyan eseteket, amikor a *hikikomori* fiatal éjszaka kilopakodik a közeli éjjel-nappali közértbe (*konbini* – amely minden japán lakóközvetben megtalálható, huszonnégy órán át nyitva tartó bolt), ahol az előre csomagolt uzsonna- és instantétel-kínálat bő választékából némán összeszed egy-két napra valót, hogy a családtól ily módon is függetlenítse magát. A család támogatását, a dolog megbeszélését, az esetleges pszichológiai tanácsadást jellemzően visszautasítja, és nemegyszer erőszakos, durva viselkedéssel tart távol magától mindenkit. A jelenség érintettjei döntő hányadban (80%) fiúk.

A jelenség az 1980-as évek második felében ütötte föl a fejét, az 1990-es évektől egyre rohamosabban terjed. A téma legismertebb szakértője és azóta számos szakönyv szerzője, Tamaki Szaitó pszichiáter eleinte maga sem tudta mire vélni a letargiával, szótlansággal és önkéntes szobafogsággal jelentkező – elősorban serdülő korú – páciensek és szüleik panaszait, akikre végül is később a *hikikomori* megnevezést kezdte alkalmazni, miután az addig ismert diagnózisok egyikébe sem voltak besorolhatók. Sok szakember próbálta a depresszió, a beilleszkedési zavarok vagy a skizofrénia kategóriákkal valamelyikével azonosítani a jelenséget, de végül is bebizonyosodott, hogy itt nem egyedi pszichés zavarokról van szó. Az esetek járványszerű terjedéséből kiderült, hogy ez már annál sokkal súlyosabb: társadalmi jelentőségű probléma. A közvélemény eleinte bagatellizálta az előfordulásokat, és családi vagy magánügyként állította be – ennek megfelelően majd egy évtizedig nem is kapott nagy nyilvánosságot. Ami a japán társadalom-lélektan ismeretében érthető is: minden család igyekezett a dolgot titokban tartani, nehogy megszólják őket. Sokan évekig áltatták a környezetüket azzal, hogy a gyerek azért nincs szem előtt, mert külföldön tanul, vagy mert vidékre költözött a rokonokhoz. A médiafigyelem fókuszába akkor került a kérdés, amikor megjelent Szaitó vizsgálataiból az az adat, amely szerint közel egymillió lehet a serdülő korosztályban érintettek száma (Szaito 1998). Noha a nemzeti büszkeségünkben sértett közéleti szereplők közül számosan kétségüket fejezték ki az adatok eltúlzott mértékét illetően, pontosan a japán társadalmi viselkedés ismeretében valószínűsíthető, hogy a tényleges szám alighanem ennek a

többszöröse, hiszen a családok egy jelentékeny hányada nem vállalja a szégyent: bevallani az érintettséget. Ennek hatására jelentek meg olyan minősítések, mint „a kieső egymillió” vagy „az elveszett nemzedék”, „a társadalmi paraziták kora” és hasonló (Zielenziger 2006). Jelzés értékű az is, hogy Japánban sokáig csak a japán nyelvű sajtóban lehetett olvasni a jelenségről, az angol nyelvű napilapok és magazinok egyszerűen nem foglalkoztak a témával. Angol nyelven előbb lehetett a külföldi kiadványokban olvasni róla, mint magában Japánban – ami alighanem arra utal, hogy igyekeztek a jelenséget, amennyire lehet, bizalmas információként, majd hogyan belügyként kezelni.

Felmerült a kérdés: mi is ez az egész? Miért írják ki magukat fiatalok százezrei a társadalomból? És miért egyszerre? Miért most? És miért tömegesen? A közvéleményben az okok között leggyakrabban említésre került az anyák lágyszívűsége, az apák távolléte a családi életben, az iskolai erőszak és kegyetlenkedések elharapózása, a túlzott tanulmányi elvárások, a videojátékok és az egyéb multimédia rossz hatása, nem utolsósorban általában a recesszió. Ugyanakkor kevés említés történt arról az értékválságról, ami a japán társadalomban szembeszökő módon érzékelhető az utóbbi egy-két évtizedben – habár lehet, hogy ez csak a külső szemlélőnek szűr szemet, és azok, akik benne élnek, kevésbé érzékelik (Hidasi 2003). Egy azonban bizonyos: a *hikikomori* mint viselkedési szindróma egyfajta tiltakozás kifejezésre juttatása: tiltakozás az ellen a fennálló rend ellen (társadalmi, oktatási, családi), amelynek az érintettek nem óhajtanak részei lenni, amelyben nem kívánnak szerepet vállalni. Más kérdés, hogy ezzel a magatartással nem egyszerűen a tiltakozásukat fejezik ki, hanem önmagukat is rombolják, és társadalmilag egy kezelhetetlen állapotot idéznek elő. Arról nem is beszélve, hogy ez a fajta konok elutasítása a társadalomban való részvételnek olyan fokú felelőtlenséget implikál, amely jellemzően kisgyermekkoritűnet – semmi esetre sem a felnőtté válás útján elinduló egészséges embereké.

A helyi pszichológusok tapasztalatai szerint a japán családok csak végső elkese-redésükben és tehetetlenségükben fordulnak szakemberhez segítségért: olyankor, amikor már legalább egy éve *hikikomori* életvitelt követ a gyermekük. Ilyenkor elvileg két megoldást szoktak a szakemberek megfontolásra javasolni: 1. ha van hozzá lelkierejük, akkor vonják meg a gyerektől a támogatást – ha kell, tegyék ki az utcára –, ezzel a zsarolásnak ugyanis vége, hiszen kénytelen lesz önállóan talpra állni; 2. vegyék tudomásul az áldatlan állapotot, és életük végéig maradjanak a gyermekük rabjai, ellátói és kiszolgálói. Szinte kivétel nélkül az utóbbit választják a szülők. Arra ugyanis nagyon kevés példa akad, hogy sikerüljön a gyereket magát kezelés alá vonni: rendszerint maximálisan – többnyire brutálisan – ellenállnak, és a házhoz hozott terapeutával is megtagadják az együttműködést. Tehát a szülő inkább feladja a saját életét, a saját kényelmét, a saját kapcsolatrendszerét, és vállalja a sokéves, évtizedes, akár egy egész életre szóló szolgálai alkalmazkodást, megalázkodást – hiszen önmagát érzi felelősnek a kialakult helyzetért. A világ, a környezet előtt pedig igyekszik a „minden rendben” látszatát fenntartani hallatlan anyagi és lelki áldozatok árán is.

Nyugati megfigyelők és elemzők, társadalomkutatók és pszichológusok joggal teszik fel a kérdést, hogy mindez hogyan fajulhatott idáig. Értetlenkednek, hogy miért nem tudják a családok kezelni ezeket az eseteket. Mindennek a megértéséhez azonban szükséges lenne alaposabban ismerniük a japán családi életet, a japán társadalom és szülő-gyerek kapcsolat sajátosságait.

A japán családi érintkezésben és kapcsolattartásban általánosságban sokkal kevesebb teret kap a kommunikáció, a problémák megbeszélése, kibeszélése, mint az más – akár nyugati, akár keleti – kultúrákban megszokott. Ez mindaddig nem okoz fennakadást, amíg nem alakulnak ki beilleszkedési vagy kapcsolati problémák, de a

hikikomori esetek többségében mire ráébrednek a szülők, hogy változtatni kellene a családi kommunikáción, addigra már késő – és a viselkedészavarokkal küszködő gyerekekkel a beszélgetés még inkább ellehetetlenül. Az apák – a hosszúra nyúlt munkaidő, a sok túlórázás, a rengeteg munkahelyi és társadalmi elfoglaltság miatt – érdemi kommunikációt a gyermekekkel alig-alig folytatnak, ha másért nem, hát azért sem, mert az együttléteik sokkal ritkábbak, mint más társadalmakban. A gyerek-anya kapcsolat viszont részben az apák távolléte és elfoglaltságai miatt, továbbá a sajátos nevelési hagyományok következtében kiskorban sokkal szorosabb, mint például a nyugati kultúrákban: a gyerekekkel a fizikai együttlét (közös alvás legalább iskolás korig, de néha azon túl is, közös fürdőzés stb.) egyfajta szimbiózist alakít ki – amelynek során az anyában rendkívül nagyfokú felelősség alakul ki a gyermek ellátása tekintetében. A gyereket nem önállóságra nevelik, hanem egyfajta sajátos függőségre (erre utal az *amae* – egy sajátosan japán társadalompszichológiai fogalom: Doi 1966), aminek velejárója az, hogy az anya minden körülmények között gondoskodni köteles a gyermekéről. Ezzel magyarázható, hogy az anyák egyszerűen nem képesek megtagadni a gyermekük ellátását – sőt mondhatni kiszolgáltatását – akkor sem, ha azok a viselkedésükkel ezt nemhogy nem szolgálják meg, hanem egyenesen visszatasítják. Ezért a gyermeke ellátásáért felelősséget érző anya a legdurvább és elutasító viselkedés ellenére is szolgálai odakészíti az éjszakai portyázáshoz az ételt vagy a pénzt, amiből a gyerek a létfenntartásához szükséges keretek között ellátja magát.

Sajátos ez a jelenség abból a szempontból is, hogy világszerte kevés hasonló esetet regisztráltak. Igaz, hogy Dél-Koreában és Tajvanban is adódott néhány eset – de ezek elszórt előfordulások. A kutatók rámutatnak, hogy míg az anorexia elsősorban a nyugati társadalmakban előforduló jelenség, addig a *hikikomori* szindróma mint társadalmi jelenség elsősorban Japánhoz köthető. Annak a milliós generációnak, amely ennek következtében elvesztegette a jövőjét – hiszen sem az oktatásban, sem a munkában nem vesz részt, és esetleges visszailleszkedése esetén sem tud már teljes értékű tagjává válni a társadalomnak –, mi lesz a sorsa az őket eltartó szülői generáció kihalásakor? A japán intézményrendszer és társadalombiztosítás ennek a kérdésnek a kezelésére még nem dolgozott ki megfelelő forogatókönyvet. Az elsődleges feladat azonban mindenekelőtt az lenne, hogy a jelenség terjedését meg tudják fékezni. A *hikikomori* szindróma, noha mindenekelőtt Japánra korlátozódik, mint fogalom világszerte érdeklődést vált ki – és nyilván ennek is betudható, hogy 2010-ben bekerült az *Oxford Dictionary* szócikkei közé.

Kilátások: az utópia vége

■ Japán méltán lehet büszke történelmileg példátlanul rövid idő alatt elért technológiai és gazdasági sikereire. Ugyanakkor szembesülnie kell számos olyan kihívással, amelyekről további boldogulása függ. Ezek egyike a társadalmi válságra adandó hatékony válasz: a megváltozott társadalmi viselkedésminták, a fiatal generáció által kikövetelt értékátrendeződések átírják a hagyományosnak és kizárólagosnak tartott érintkezési normákat. Meggyőződésem, hogy a japán gazdaság talpraállásának és a világ élvonalába való visszakapaszkodásának egyik, ha nem a legfőbb gátja a társadalmi krízis. Ezen Japánnak saját jól felfogott érdeke miatt változtatnia kell, hogyha továbbra is egyik vezető tagja akar maradni a nemzetközi közösségnek. A japán társadalom problémáinak a tanulmányozása és jobb megismerése nemcsak azért indokolt, mert a távol-keleti térség egyik vezető hatalmának a társadalmi működéséről van szó, hanem azért is, mert számos – elsősorban társadalmi gyökerű – probléma kezelése vonatkozásában más országok számára is tanulságokkal szolgálhat.

■ IRODALOM

- Doi, Takeo: *Amae no kozo* (A függőség szerkezete). Kobundo, Tokyo, 1966.
- Fukuyama, Francis: *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2000.
- Gladwell, Malcolm: *The Tipping Point: How Little Things Can Make a Big Difference*. Little, Brown and Company, New York, 2000.
- Hidasi Judit: *A japán értékrendszer és oktatás tanulságai Magyarország számára*. Szakmai Füzetek 1. Külkereskedelmi Főiskola, Bp., 1993. 41–66.
- Hidasi Judit: *Na és hogy tetszik Japán?* Terebess Kiadó, Bp., 1998.
- Hidasi Judit: *Vissza Japánba*. Terebess Kiadó, Bp., 2003.
- Hidasi, Judit: *Gender Role Changes in Japan*. In: Eschbach-Szabo, Viktoria – Buck-Albulet, Heidi – Eifler, Annemarie – Horack, Ute (Hrsg.): *Aktuelle Arbeiten und Vorträge an der Fakultät für Kulturwissenschaften der Universität Tübingen*. Bd. 1. Gleichstellungskommission der Eberhard-Karls-Universität, Tübingen, 2005. 79–94.
- Kingston, Jeff: *Japan's Quiet Transformation: Social Change and Civil Society in the Twenty-First Century*. Routledge Curzon, London, 2004.
- Matsumoto, David: *The New Japan: Debunking Seven Cultural Stereotypes*. Intercultural Press, Yarmouth, Maine, 2002.
- Morita, Akio: *Made in Japan*. Asahi Shinbunsha, Tokyo, 1986.
- Szaito, Tamaki: *Shakaiteki hikikomori: owaranai shishunki* (Társadalmi hikikomori – véget nem érő gyerekkor). PHP Shinsho, Tokyo, 1998.
- Vogel, Ezra F.: *Japan as No.1. Lessons for America*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979.
- Zielenziger, Michael: *Shutting Out the Sun: How Japan Created Its Own Lost Generation*. Vintage Departures, Vintage Books, New York, 2007.
- Zuckerman, Ethan: *Internet has "not become the great leveller"*. TED Global (Technology Entertainment and Design) Conference, Oxford, 2010 July 13-16.
<http://www.bbc.co.uk/technology-10642697>

